

ENGLANNIN MOSKOVAN- KAUPPAKOMPPANIA

PEKKA T. HEIKURA

Englannin Moskovan-kauppakomppania (*Muscovy Company, Russia Company*) avasi 1550-luvulla suoran kauppameritien Englannin ja Venäjän välillä. Merireitti kulki Jäämerellä, kiersi Nord Kapin ja päättyi Viananmerellä Viananjoen suulle, josta päästiin Vologdaan ja Venäjän ydinalueille. Moskovan-kauppakomppanialla oli Englannissa Venäjän-kaupan monopoli. Komppanialla oli pitkän aikaa myös Venäjän tsaarin myöntämä monopoli käydä kauppaa pohjoisen reitin kautta koko Venäjällä. Komppanian ei tarvinnut maksaa tulleja. Muiden länsieurooppalaisten ilmaannuttua kilpailijoiksi Viananmerelle, komppanian monopoliasema muuttui Venäjällä suosituimmuusasemaksi. Moskovan-kauppakomppania toimi kaupankäynnin ohella myös diplomaattisena viestikanavana Venäjän ja Englannin hallitsijoiden välillä.

Espanjalaiset ja portugalilaiset hallitsivat kauppaa maailman merillä 1500-luvun alkupuolella. Espanjalaisten aktiivisuus suuntautui Amerikan-mantereen suuntaan, portugalilaisten Afrikan rannikolle ja Intian valtamerelle. Välimerellä hallitsi Venetsian kauppamahti laivastoineen.

Vaikka Englanti alkoi kiinnostua 1500-luvulla laajamittaisesta ulkomaan kaupasta, se oli altavastajan asemassa espanjalaisiin ja portugalilaisiin nähden, koska näillä oli käytännössä kaupankäynnin monopoli, joka perustui löytöretkiin ja paavin myöntämään oikeuteen.

Pohjoisilla merialueilla tilanne oli toinen. Portugalilaisten ja espanjalaisten monopolit eivät ulottuneet Atlantin pohjoisosiin eikä konflikteja heidän kanssaan tarvinnut pelätä. Englantilaiset saattoivat etsiä pohjoisen kautta vapaasti omaa meritietä idän rikkauksien äärelle, Kiinaan ja Intiaan. Vaikka pohjoista meritietä Kaukoitään ei löytynytäkään, etsinnällä oli merkittävä seuraus, koska se johti suoran kauppayhteyden luomiseen Venäjän kanssa.

Pohjoinen kauppareitti avataan

Suora Nord Kapin kiertävä kauppamerireitti Vianmerelle ja Venäjälle avautui vuonna 1553. Joukko englantilaisia aatelisia, valtion virkamiehiä ja lontoolaisia kauppiaita rahoitti retkikunnan, jonka tarkoituksena oli löytää koillinen merireitti kaukaiseen Cathay'iin eli Kiinaan. Hankkeella oli Englannin valtion tuki. Retkikunnan mukana kulki kuningas Edvard VI:n (1547–53) saatekirje retkellä tavattaville hallitsijoille kaupankäynnin aloittamisesta.

Hankkeen johtaja oli Sebastian Cabot (Sebastiano Caboto, 1472–1557), kuuluisan löytöretkeilijän John Cabotin (Giovanni Caboto, 1451–98) vähemmän tunnettu poika. Cabot ei kuitenkaan itse lähtenyt matkalle vaan kolmen laivan retkikunnan johdossa oli Sir Hugh Willoughby, joka oli ansioitunut sotilaana, mutta jolla ei kuitenkaan ollut aikaisempaa kokemusta merenkulusta. Käytännössä retkikunnan navigoinnista vastasi kokenut Richard Chancellor, joka oli suurimman laivan, *Edward Bonaventuran*, kapteeni.

Retkikunnan laivat lähtivät purjehtimaan toukokuussa 1553 Thames-joen varrelta, Tilburystä.

Matkanteko oli hidasta. Elokuussa Chancellorin laiva kadotti yhteyden kahteen muuhun alukseen Lofoottien luona. Willoughbyn laivat pääsivät todennäköisesti Novaja Zemljalle saakka. Paluumatkalla laivat juutuivat jäihin Kuolan niemimaan rannikolla, itään nykyisestä Murmanskista. Talvella niiden miehistöt menehtyivät joko kylmyyteen tai hääkämyrkytykseen laivan sisätiloja lämmitettäessä.

Chancellorin laiva oli onnekaampi. Se saavutti Vianmeren ja laski ankkurin Viananjoen suulla, lähellä Nikolo-Korelskin luostaria, 24. elokuuta 1553. Chancellor tapasi venäläisiä viranhaltijoita ja sai tsaari Iivana IV:ltä (1547–84) kutsun matkustaa Moskovaan. Moskovassa Chancellor luovutti tsaarille Edvard VI:n kirjeen. Vastauksessaan Iivana ilmaisi halunsa ottaa vastaan englantilaisia laivoja ja antoi luvan käydä kauppaa koko Venäjällä.

Kartoitettuaan Venäjän mahdollisesti tarjoamat kaupantekomahdollisuudet ja kauppatavarat, Chancellor palasi Englantiin vuonna 1554. Englannissa retkikunnan järjestäneet taustahenkilöt innostuivat Venäjän tuomista kaupantekomahdollisuuksista. He hankkivat helmikuussa 1555 uudelta hallitsijalta, Maria I Tudorilta (1553–58), erioikeuskirjan (*charter*) Venäjän kauppaa varten perustamalleen osakeyhtiölle. Yhtiö, joka tunnetaan nimillä *Muscovy Company* tai *Russia Company* (tai *Company of Merchants trading with Russia*), sai erioikeuskirjassa monopolin Englannin harjoittamaan Venäjän-kauppaan (Willan 1956, 7–9).

Kauppakomppania lähetti toukokuussa 1555 Vianmerelle kaksi uutta laivaa. Mukana oli jälleen Richard Chancellor ja joukko kauppaedustajia. Tehtävänä oli luoda vakaat ja pysyvät kaupasuhteet Venäjän kanssa. Lokakuussa 1555 tsaari Iivana myönsikin kauppakomppanialle hyvin edulliset etuoikeudet, joihin kuului vapaus tulleista ja muista maksuista, hengen ja omaisuuden suoja sekä mahdollisuus oikeudenkäyntiin. Kaikki nämä olivat olennaisia edellytyksiä kaupankäynnin kannalta. Komppanialla oli lupa käydä kauppaa koko Venäjän alueella (Willan 1956, 10–13).

Kaupankäynti Venäjän ja Englannin välillä vaikutui, kun kauppakomppania toi vuonna 1556 kolme laivanlastillista tavaraa Nikolo-Korelskin satamaan, josta ne toimitettiin Viananjokea ja sen sivuhaaraa, Suhonaa, pitkin Vologdaan, sieltä mait-

se Jaroslaviin ja edelleen Moskovaan. Paluumatkalle Vienanjoen suusta lähti neljä laivaa lastinaan vahaa, valaanrasvaa, talia, turkiksia, huopaa, lancaa jne.

Lyhyestä kesästä ja lyhyestä jäättömästä kaudesta johtuen vain yksi meno- ja paluumatka ehdittiin tehdä Vienanmerelle vuodessa. Etuna oli, että suuremmilta maakuljetuksilta vältyttiin, koska Venäjän ydinalueille pääsi Vienanjokea pitkin. Vologdasta kehittyi komppanian kaupankäynnin keskeinen tukikohta.

On helppo ymmärtää, miksi tsaari Iivana kohdelti englantilaisia suopeasti ja myönsi kauppa-komppanialle hyvin edulliset etuoikeudet. Pohjoinen meritie antoi Venäjälle suoran yhteyden lännen kanssa. Tähän asti Venäjän kauppa oli kulkenut mahdollisten vihollisvaltojen, Puola-Liettuan ja Liivinmaan (Baltian), kautta. Ruotsinkin uhka oli otettava huomioon. Hansaliitto kontrolloi myös Itämeren kauppaa. Tanska keräsi Juutinraumassa kallista tullia.

Pohjoisen reitin avaaminen toi Venäjälle yhteyden länteen ilman muiden sekaantumista. Iivana toivoi lännestä sotatarvikkeita ja teknistä taitoa valmistaa aseita, mutta Itämeren alueen valtiot pyrkivät estämään tämän (De Madariaga 2007, 153–155, 158–159, 188–189).

Avattu pohjoinen merireitti toki tunnettiin jo vanhastaan, mutta mikään englantilainen kauppa-laiva ei ollut käyttänyt sitä. Kauppakomppanian varhaisvaiheita tutkineen T. S. Willanin mukaan yksi tärkeimmistä englantilaisten motiiveista lähettää vuoden 1553 retkikunta ei ollut niinkään Kiinan tai Intian kulta tai mausteet vaan etsiä markkinoita englantilaisille villakankaille, joiden menekki päämarkkina-alueella, Länsi-Euroopassa, oli laskenut huomattavasti 1550-luvun alussa. Pysyvä lasku oli 25 prosenttia (Willan 1956, 2). Kankaat tulivat olemaan komppanian päävientitukkeita Venäjälle.

Komppania ja sen Venäjän-kauppa

Moskovan-kauppakomppania oli ensimmäinen osakeyhtiömuotoinen yritys Englannissa. Vuoden 1553 retkikunnan rahoittajina oli ilmeisesti 240 henkilöä, sijoitettu pääoma lienee ollut 6 000 puntaa ja osake 25 puntaa. Vuoden 1555 erioikeuskirjan mukaan osakkaita oli 201 (199 miestä ja kaksi

naista). Osakkaiden joukossa oli päärejä, korkeita valtion virkamiehiä ja lontoolaisia kauppiaita, jotka olivat enemmistönä.

Vuosien varrella oli yhtiöön hankittava lisää rahaa. Lisärahoituspyyntöjen vuoksi kunkin osakkeen arvo oli 450 puntaa vuonna 1572. Jos osakkeita oli alkuperäiset 240 kappaletta, olisi osakepääoma noussut tällöin 108 000 puntaan. Lisäpyyntöjä osakkaille osoitettiin tämänkin jälkeen (Willan 1956, 45). Tuottiko komppania lainkaan voittoa, on tuntematonta. Komppanian arkisto tuhoutui suuressa Lontoon palossa vuonna 1666.

Osakkeenomistajat kokoontuivat ajoittain yleiskokoukseen. Komppanian koko Venäjän kauppa valvottiin Lontoossa sijainneesta päämajasta, Muscovy Housesta. Komppanialla oli yksi tai kaksi johtajaa (*governors*), neljä konsulia (*consuls*) ja 24 assistenttia (*assistants*) ja joukko erilaisia työntekijöitä.

Venäjällä komppanian asioita hoitivat sen asiamiehet (*agents, factors*) ja sillä oli useita kauppa-asemia suuremmissa kauppakeskuksissa: Moskovassa, Jaroslavlissa, Vologdassa ja Holmogoryssa. Vuonna 1589 kompanialla oli ”talot” (*households*) viidellä paikkakunnalla, jo mainittujen paikkakuntien lisäksi myös Nikolo-Korelskissa, jossa oli komppanian satama.

Komppanialla oli vuodesta 1557 lähtien oma köydenpunomo (*ropewalk*) Holmogoryssa, jossa Englannista tuotujen köydentekijöiden johdolla valmistettiin venäläisestä hampusta ja tervasta kaapeleita (ankkuriköysiä, *cables*) ja köysistöjä (*cordages*) (Willan 1956, 40, 55–56).

Komppanian asiamiehet eivät saaneet käydä yksityisesti kaupppaa vaan ainoastaan yhtiön puolesta. Komppanian tärkeimmät vientitukkeet Venäjälle olivat kankaat. Niiden lisäksi vietiin muun muassa lyijyä ja tinaa, kuparia, viiniä, mausteita ja hedelmiä. Muualta kuin Englannista peräisin olevia vientituotteita olivat paperi ja sokeri, tina-asiat ja osa ampumarivikkeistä ja aseista.

Komppania toi Venäjältä traania, vahaa, talia, pellavaa, turkiksia, nahkoja ja Holmogoryssa punottuja kaapeleita ja köysistöjä. Nikolo-Korelskissa laivoihin lastattiin myös Persiasta peräisin oleva raakasilkki ja mausteet.

Traania eli valaanrasvaa käytettiin pääasiassa polttoaineena lämmityksessä ja öljylampuissa, va-

haa ja talia esimerkiksi kynttilöissä. Purjelaivojen tarvitsemat kaapelit ja köysistöt olivat tärkeimmät tuontitartikkelit. Niitä toimitettiin varsinkin 1500-lopulla huomattavia määriä Englannin laivastolle. Esimerkiksi vuonna 1594 köysistöjä toimitettiin 2 600 sentneriä (sentneri, cwt = 50,80 kg) ja vuonna 1595 ankkuriköysiä ja muita köysiä vastaavasti 8 300 sentneriä. Englannin laivasto tilasi komppanialta 1500-luvun lopussa kaapeleita ja köysistöjä vuosittain 10 000–15 000 punnan arvosta (Willan 1956, 254–256). Vuonna 1600 Moskovan-kauppakomppania sai köysilleen vielä toisen asiakkaan toimintansa tuolloin aloittaneesta Englannin Itä-Intian kauppakomppaniasta (*East India Company*).

Kehnojen satojen seurauksena Englannissa koetun suuren pulan aikana vuonna 1597 Moskovan-kauppakomppania hankki tsaarilta luvan viedä 3 000 nelikkoo (*quarters*) vehnää, ruista ja ohraa Venäjältä Englantiin. Viljaa ostettiin ja vietiin vielä seuraavanakin vuonna huomattavia määriä.

Pohjoisella reitillä liikennöi 1580- ja 1590-luvulla vuosittain yli 10 laivaa (Willan 1956, 182, 256). Pohjoisen reitin lisäksi komppanialla oli monopoli Englannin Venäjän-kauppaan myös Itämeren Narvassa vuosina 1566–81. Iivana valtasi Narvan vuonna 1558 mutta menetti sen Ruotsille vuonna 1581. Narvan menetyksen jälkeen komppania joutui tyytymään jälleen pohjoiseen reittiin. Venäjä rakennutti pohjoisen kaupan tukikohdaksi Arkangelin vuosina 1583–84.

Komppanian Persian-kauppa

Venäjän kaupan vakiinnuttamista seurasi sen laajentamisyritys Persiaan. Tsaari Iivana oli vallannut Kazanin ja Astrakanin vuosina 1552 ja 1556, joten reitti Volgaa pitkin Kaspianmerelle ja siitä etelään oli avoin.

Komppanian asiamiehenä toiminut Anthony Jenkinson (1529–1610/1611) hankki Iivanalta luvan tutkia kaupparamahdollisuuksia Kaspianmerelle ja vielä sitäkin kauempana. Ensimmäisellä matkallaan vuosina 1558–59 Jenkinson päätyi Buharaan Keski-Aasiassa ja toisella matkallaan vuosina 1562–63 Persian pääkaupunkiin Qasviniin. Siellä hän tapasi myös šaahi Tahmaspin (1524–76).

Jenkinsonin Persiasta Englantiin tuoma raakasilkki herätti Lontoossa suurta huomiota. Jenkin-

sonin matka rohkaisi kauppakomppaniaa järjestämään uusia retkiä Persiaan. Uusia retkiä tehtiinkin vuosina 1564 ja 1565–67. Englantilaiset ostivat Persiasta ennen muuta raakasilkkiä ja mausteita. Omina myyntitartikkeleina heillä olivat erityisesti kerseykankaat (karkea villakangas).

Mittavin Persian-retki järjestettiin vuosina 1569–73. Hyvin onnistunut kaupparetki kääntyi kuitenkin paluumatkalla Astrakanissa katastrofiksi, kun kasakat hyökkäsivät kauppiaiden kimppuun ja ryöstivät retkikunnan kauppatavarat. Arvoltaan 30 000–40 000 punnan tavaroista onnistuttiin pelastamaan venäläisten viranomaisten toimesta vain pieni osa (arvoltaan 5 000 puntaa) (Willan 1956, 145–147).

Vuosina 1579–81 järjestettiin vielä yksi retki Persiaan. Vaikka ajatusta käydä kauppaa Venäjän kautta Persiaan ei hylätty, käytännössä se jäi viimeiseksi kauppakomppanian Persian-retkisistä. Englannissa vuonna 1581 perustettu Levantin kauppakomppania (*Levant Company*) avasi Välimeren kautta suuremman reitin niihin tavaroihin, joita Moskovan-kauppakomppania oli vaivalloisesti rahdannut Kaspianmeren, Venäjän ja Jäämeren kautta Englantiin. Levantin kauppakomppanialla oli muun muassa kauppa-asema Syyrian Aleppossa.

Komppania diplomatiassa: Iivana hakee turvapaikkaa

Englantilaisille ja hallitsija Elisabet I:lle (1558–1603) pohjoinen merireitti merkitsi pelkästään kaupankäyntimahdollisuuksia Venäjän kanssa. Pian ilmeni, että Venäjän hallitsijalle, tsaari Iivanalle, kysymys ei ollut vain kaupankäynnistä. Vuonna 1567 tsaarin luona vierailut komppanian asiamies Anthony Jenkinson toi palatessaan Englantiin Elisabetille erittäin salaisen ehdotuksen täysimittaisesta hyökkäys- ja puolustusliitosta Venäjän ja Englannin välillä. Se olisi suunnattu Puolaa vastaan.

Yllättävin osa Jenkinsonin tuomassa viestissä oli Iivanan turvapaikkapyyntö Englannista siinä tapauksessa, että tsaaria vastaan tehtäisiin kapina Venäjällä. Vastineeksi Iivana tarjosi myös Elisabetille turvapaikkaa Venäjältä, jos tämä sellaista tarvitsisi niskoittelevalta kansaltaan (De Madariaga 2007, 267–268).

Isabel De Madariagan mukaan on mahdollista, että Iivana sai idean turvapaikkapyyntöönsä Ruotsin kuninkaalta Eerik XIV:lta (1560–68). Eerik olisi venäläisten lähteiden mukaan tehnyt kesällä 1567 pyynnön turvapaikasta Venäjältä Tukholmassa oleskelevalle, Ivan Mihailovits Vorontsovin johtamalle valtuuskunnalle. Eerik oli juuri puukottanut salaliittolaiseksi epäilemänsä aatelismiehen, Nils Sturen, hengiltä ja joutunut vaikeaan henkiseen kriisiin (De Madariaga 2007, 257–258, 268).

Hirvittäviin julmuuksiin ja raakuuksiin syyllistyneellä Iivanalla oli syytä pelätä pajareitaan ja alamaisiaan. Iivana säikähti Eerik XIV:n syrjäyttämistä vuonna 1568. Myös hän voisi joutua syrjäytetyksi. Iivana toisti useaan otteeseen Elisabetille sekä liittoehdotuksensa että turvapaikkapyyntönsä. Liittoa Elisabet ei halunnut mutta suostui lopulta takamaan Iivanalle turvapaikan tarvittaessa.

Moskovan kauppakomppania toimi Iivanan ja Elisabetin välisissä keskusteluissa viestinviejänä. Poliittikka tuli mukaan komppanian toimintaan. Elisabetin välttelevien vastausten raivostuttamana Iivana peruutti vuonna 1570 komppanian privilegit. Hän suostui palauttamaan ne vuonna 1572, mutta määräsi komppanian maksamaan vastedes puolet tulleista.

Iivana palasi liitto- ja turvapaikkapyyntöihinsä vielä 1580-luvulla vähän ennen kuolemaansa. Elisabet vältteli liittosopimukseen suostumista ilman ehtoja, hän varasi itselleen oikeuden päättää, milloin Iivanan asia olisi oikeutettu liiton solmimiseksi. Tosiasiassa Elisabetilla ei ollut halua sekaantua Iivanan naapureidensa kanssa käymiin sotiin. Elisabet halusi turvata kuitenkin kauppakomppanian monopolin pohjoisella reitillä. Se ei onnistunut, vaan Iivana salli myös alankomaalaisten käydä kauppaa pohjoisessa.

Iivanan pyyntöihin saada laivanrakentajia ja muita ammattimiehiä sekä sotatarvikkeita Venäjälle Elisabet sentään suostui. Vuonna 1581 komppanian 13 laivaa toi Venäjälle kuparia, lyijyä, ruutia, salpietaria, rikkiä ja muita sotatarvikkeita (Willan 1956, 180). Sotatarvikkeiden osalta Elisabet lopulta taipui Iivanan painostukseen, vaikka oli ilmeisesti pääosin noudattanut aikaisemmin Venäjän naapurimaiden ajamaa asevientikieltoa (De Madariaga 2007, 188–189). Venäjän naapurimaat ja Saksan keisari Ferdinand I (1556–64) olivat 1550-

ja 1560-luvulla pyrkineet estämään aseiden viennin Venäjälle ja syyttäneet Elisabetia kiellon rikkomisesta. Venäjää vastaan suunnattiin samaan aikaan massiivinen propagandakampanja (Esper 1967).

Moskovan-kauppakomppanian asema Venäjällä riippui täysin tsaarin tahdosta, eikä komppania onnistunut pitämään kauppaa politiikan ulkopuolella. Iivanan persoonallisuus teki myös komppanian aseman epävarmaksi. Iivanan on arveltu kärsineen pahenevasta paranoiasta. Hänen vihollisensa olivat pääosin todellisia mutta usein myös kuviteltuja. Pettureita hän taipui näkemään kaikkialla. Iivana muuttui ajan kuluessa yhä tasapainottomammaksi ja arvaamattommaksi (De Madariaga 2007, 422–424). Moskovan-kauppakomppanian Saksasta ja Alankomaista tsaarille toimittamista lääkäreistä tuskin oli apua.

Valaiden ja mursujen teurastus

Kauppakomppania päätti ryhtyä metsästämään 1570-luvulla pohjoisilla vesillä valaita, joista saatiin arvokasta traania eli valaanrasvaa. Komppania sai vuonna 1577 kuningatar Elisabetilta erioikeuskirjan, jossa sille myönnettiin 20 vuodeksi monopolivalaiden tappamiseen ja traanin valmistamiseen niistä (Willan 1956, 133–134).

Komppania ryhtyi kuitenkin vasta 1600-luvun alussa valaiden pyytämiseen suuremmissa mittakaavassa. Tällöin lahtauksen kohteeksi joutuivat hetulavalaisiin lukeutuvat grönlanninvalaat, ryhävalaat ja mustavalat sekä hammasvalaisiin kuuluvat sarvivalaat. Mustavalaita englantilaiset kutsuivat ilmeisesti pyynnin helppoudesta johtuen nimellä *right whales*, ”oikeat valaat”. Myös hylje-eläimiin lukeutuvat mursut arvokkaine torahampaineen ja pienemmät hylkeet kiinnostivat pyytäjiä. Jääkarhutkaan eivät säästyneet metsästäjiltä.

Grönlanninvalaan rasvasta voitiin saada jopa 25 tonnia öljyä. Grönlanninvalaissa valaanpyytäjiä kiinnostivat valaanrasvan lisäksi sen jopa 4,5 metriseksi kasvavat hetulat. Joustavuutensa ansiosta ne olivat hyvää ainesta piiskojen, harjojen ja monien muiden tarvikkeiden valmistukseen. Erityisen suosittuja ne olivat kureliivien ”luina”. Sarvivalasta pyydettiin arvokkaan ”sarven” eli hampaan vuoksi. Hampaasta valmistettiin maljoja ja muita esineitä.

Englantilaiset merinisäkkäiden pyytäjät joutuivat kilpailemaan saaliista erityisesti alankoma-

laisten kanssa. Vuonna 1614 perustettu Noordsche Compagnie hallitsi yksinoikeudella hollantilaisien valaanpyyntiä Davisinsalmen ja Novaja Zemljan välisillä merialueilla (Okhuizen 1992, 22; Müller 1874). Vaikka Moskovan kauppakomppania onnistui jakamaan hollantilaisen kilpailijansa kanssa Huippuvuoret eteläiseen ja pohjoiseen vaikutusalueeseen, Jäämerellä kilpailivat saaliista myös ranskalaiset, tanskalaiset, norjalaiset, venäläiset, saksalaiset ja Baskimaasta tulleet pyytäjät. Vuosina 1610–40 Euroopan valtiot lähettivät Huippuvuorille, Barentsinmerelle ja Vienanmerelle vuosittain 500–600 laivaa pyyntitehtäviin.

Tarkkoja lukuja surmatuista merinisäkkäistä ei ole, mutta teurastus oli joka tapauksessa suunnaton. On arvioitu, että Moskovan kauppakomppania surmasi yksistään Karhusaarella 20 000 mursua (McCannon 2012, 93). Suurin tuho kohdistui grönlanninvalasiin ja mustavalasiin, joiden määrät romahtivat murto-osaan entisestä Huippuvuorten ja Novaja Zemljan alueilla jo 1600-luvun puoliväliin mennessä. Tällöin pyytäjät siirtyivät saalistamaan Grönlannin itärannikon vesille (McCannon 2012, 93).

Saamelaisille ja muille arktisen rannikon alkukasvukauden hylkeiden, mursujen ja valaiden tuhoaminen merkitsi radikaalia muutosta. Asukkaiden oli luovuttava perinteisestä rannikon pyyntielinkeinostaan ja muutettava sisämaahan metsästäjiksi ja poronhoitajiksi (McCannon 2012, 93).

Komppania 1600-luvulla

Pääoma ja valta Moskovan-kauppakomppaniassa näyttävät keskittyneen 1500-luvun lopulla pienen, ehkä noin 12 henkilöä käsittävän joukon käsiin. Joukko monopolisoi komppanian harjoittaman kaupan ja käytti oikeutta sulkea muut halutessaan kaupanteosta ulos. Tässä mielessä joukko muodosti monopolin monopolissa (Willan 1956, 272).

Kauppakomppania luopui 1600-luvulla (ilmeisesti jo sen alkupuolella) osakeyhtiömuodostaan. Uudessa muodossaan (*regulated company*) komppania asetti vain yleiset säännöt kauppiaille, jotka kävivät kauppaa omilla pääomillaan oman tahtonsa mukaisesti (Willan 1956, 273 ja viite 2; *regulated company*, ks. Willan 1956, 19–20).

Tsaari Aleksei (1645–76) peruutti vuonna 1646 Moskovan-kauppakomppanian tullivapauden vas-

tauksena komppanian parlamentille antamalle tuelle Englannin sisällissodassa (1642–48). Sisällissodassa tappiolle jääneen kuningas Kaarle I:n (1625–49) mestauksen jälkeen Aleksei lakkautti vuonna 1649 komppanian privilegit ja karkotti englantilaiset kauppiat Venäjältä lukuun ottamatta Arkangelia (Dmitrieva 2006, 28).

Vaikka Venäjän ja Englannin suhteet paraniivat uudelleen kuningasvallan palattua Englantiin Kaarle II:n (1660–85) myötä, Venäjällä vuonna 1664 käynyt, Carlislen jaarlin ja hänen sihteerinsä Andrew Marvelliin johtama englantilainen lähetystö ei onnistunut saamaan komppanialle takaisin sen aikaisemmin nauttimia oikeuksia. Alankomaalaiset olivat syrjäyttäneet englantilaiset ja dominoivat nyt kauppaa kaikkialla Venäjällä (Dmitrieva 2006, 28). Englannissa Moskovan-kauppakomppania menetti vuonna 1698 monopoliasemansa Venäjän-kauppaan.

Pohjoisen kauppareitin merkitys

Pohjoinen merireitti avasi suoran kauppayhteyden Englannin ja Venäjän välillä. Maat saattoivat käydä sen kautta kauppaa ilman Tanskan Juutinrauman keräämiä tulleja ja ilman Itämeren alueen hankalia välikäsiä, jotka pyrkivät valvomaan Venäjän-kauppaa ja jotka pystyivät sodan syttyessä katkaisemaan sen kokonaan.

Pohjoisen reitin kauppa oli ilmeisesti merkitykseltään tärkeämpää Englannille kuin Venäjälle. Venäläisestä hampusta valmistetut kaapelit ja köysistöt olivat purjelaivojen aikakaudella yhtä arvokkaita kuin öljy on laivoille nykyaikana. Venäjä halusi Englannista aseita ja sotatarvikkeita, joita se onnistui ainakin ajoittain myös saamaan. Liittosuhdetta ei kuitenkaan syntynyt.

Moskovan-kauppakomppanian luoma yhteys länteen toi uutta maantieteellistä tietoa pohjoisista alueista, Venäjästä, Kaspianmeren alueesta ja Persiasta. Yhtiön asiamiehen Anthony Jenkinsonin piirtämä Venäjän kartta liitettiin kartografi Abraham Orteliuksen (1527–98) vuonna 1570 koostamaan *Theatrum orbis terrarum* -maailmankarttastoon (Willan 1956, 282; Morgan ja Coote 1886).

Moskovan-kauppakomppania on yhä olemassa. Se harjoittaa nykyään anglikaanisen kirkon hyväntekeväisyyttä Venäjällä. St Andrew's Anglican Church ja komppanian päämaja Moskovassa, Old

English Yard, jotka rakennettiin jo Iivana IV:n aikana, ovat yhä paikallaan Moskovassa.

Otsikkokuva: Ivana Julma esittelee jalokiviään kuningatari Elisabeth I:n lähettiläälle sir Jerome Horseylle. Alexander Litovchenko, 1875. Lähde: Wikipedia.

Kirjallisuus

- Berry, L. (1968): *Rude & barbarous kingdom: Russia in the accounts of sixteenth-century English voyagers*. University of Wisconsin Press.
- De Madariaga, I. (2007): *Iivana Julma*. Suomentanut Kinnunen, M. Ajatus Kirjat.
- Dmitrieva, O. (2006): Introduction: "The Golden Chain of Traffic": The First Hundred Years of Anglo-Russian Relations. Kirjassa Dmitrieva, O. ja Abramova, N. (toim.): *Britannia and Muscovy: English Silver at the Court of the Tsars*, 12–35. Yale University Press.
- Esper, T. (1967): A Sixteenth-Century Russian Arms Embargo, *Jahrbücher für Osteuropäische Geschichte* 15, 180–196.
- Fisher, L. (1943): *The Russian Fur Trade, 1550–1700*. Berkeley, CA.
- Guy, J. (2016): *Elisabeth. The Forgotten Years*. Viking.
- Hakluyt, R. (toim., 1599): *The Principal Navigations, Voyages, Traff-*

- iques and Discoveries of the English Nation*. 2 vols. London.
- Lubimenko, I. (1933): *Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie avant Pierre le Grand*. Paris.
- McCannon, J. (2012): *A History of the Arctic. Nature, Exploration and Exploitation*. Reaktion Books. Cornwall.
- Monahan, E. (2016): *The Merchants of Siberia. Trade in Early Modern Eurasia*. Cornell University Press. New York.
- Morgan, E.D. ja Coote, C.H. (toim., 1886): *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen*. 2 vols. Hakluyt Society, nos 72–73, vol. 1: The travels of Anthony Jenkinson, introduction, i–clv, travels of Jenkinson, 1–349, Appendix, 355–479. London.
- Müller Fzn, S. (1874): *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*. Utrecht.
- Okhuizen, E. (1992): Koillisväylän ja Pohjois-Euraasian tutkimus ja kartoitus 1400-luvulta 1800-luvulle. Kirjassa *Koillisväylä: Viikingistä Nordenskiöldiin*, 10–49. Helsingin yliopiston kirjasto, John Nurmisen säätiö.
- Tolstoy, G. (1975): *The first forty years of intercourse between England and Russia, 1553–1593*. St Petersburg.
- Troyat, H. (2007): *Iivana Julma*. Kääntänyt Nylund, H. WSOY.
- Willan, T.S. (1956): *The Early History of the Russia Company 1553–1603*. Manchester University Press.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti ja tiedetoimittaja.

TIETEELLISIÄ SEUROJA TARVITAAN MYÖS TULEVAISUUDESSA

Suomalaiset tieteelliset seurat ovat merkittäviä tieteellisiä ja yhteiskunnallisia toimijoita myös tulevaisuudessa. Tieteellisten seurojen toimintaa tutkineet Tampereen yliopiston informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunnan yliopistonlehtori **Elina Late** ja tutkija **Laura Korkeamäki** uskovat, että tieteellisten seurojen rooli, tehtävät ja merkitys säilyvät suomalaisella tiedekentällä nykyisistä haasteista huolimatta.

Late ja Korkeamäki tarkastelivat Tampereen yliopiston ja Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) tuoreessa *Tieteellisten seurojen toiminta ja merkitys 2018–2019* -hankkeessa suomalaisten tieteellisten seurojen rakenteita ja toimintaa suhteessa esimerkiksi tieteelliseen julkaisemiseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. TSV:n jäsenseuroille tehdystä kysely- ja haastattelututkimuksesta selviää, että kotimaiset tiedeseurat ovat hyvin moninaisia ja keskenään erilaisia. Seurat eroavat toisistaan muun muassa jäsenmäärissä ja hyvinkin vaihtelevissa budjeteissa. Suuri osa seuroista toimii kuitenkin alle 10 000 euron budjetilla. Suomalaista seuratoimintaa on syntynyt erityisesti yhteiskunta- ja humanististen tieteiden ympärille, mutta seuroja löytyy kaikilta tieteenaloilta. Iso osa niistä toimii vapaaehtoisvoimin.

Suomalaisilla tieteellisillä seuroilla on merkittävä rooli tieteellisessä julkaisutoiminnassa. TSV:n jäsenseurat kustantavat hieman yli puolet kaikista suomalaisista tieteellisistä julkaisukanavista, ja valtaosalla jäsenseuroista on julkaisutoimintaa lehdistä monografioihin. Suurin osa seuroista julkaisee suomeksi ja sen säilyttäminen tieteen kielenä myös koetaan niissä tärkeäksi. Yli puolet seuroista kertoi, että julkaisutoiminnan määrässä ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia viimeisen viiden vuoden aikana. Lähes puolet vastaajista koki, että seuran yhteiskunnallinen vaikuttaminen taas on lisääntynyt merkittävästi.

Parhailaan seurojen julkaisu- ja muuta toimintaa haastaa avoimeen julkaisemiseen siirtyminen. TSV:n jäsenseuroista lähes puolet julkaisee avointa lehteä. Hankkeen tutkijat muistuttavat silti, että seurat eivät pysty ratkaisemaan avoimen julkaisemisen rahoituksen kysymyksiä yksin. Laten ja Korkeamäen mukaan avoimen ja tasa-arvoisemman tieteen tavoitteen saavuttamista hidastaakin tällä hetkellä yhteisen, esimerkiksi kansallisen rahoitusmallin puuttuminen. Nykyisistä haasteista huolimatta he uskovat seurojen merkityksen säilymiseen ja siihen, että vaikeatkin kysymykset vielä ratkaistaan. Vuonna 2018 TSV:hen kuului 278 jäsenseuraa ja neljä tiedeakatemiaa. (*Meri Vainiomäki*)